

Ümumtəhsil Məktəblərində Tədris Ekskursiyalarının Təşkili – Muzeydə Dərs

Mübariz Əmirov

ADPU, Ümumi tarix və tarixin tədrisi texnologiyası kafedrası
mubariz1503@gmail.com

Açar sözlər: ümumtəhsil məktəbləri, tədris, ekskursiya, şagird, dərs, muzey, tarix fənni

Məqalədə mövzunun aktuallığı əsaslandırılıb. Tarix təlimində tədris ekskursiyalarının yeri, rolu, mahiyyəti, təşkili qaydaları, təlim və tərbiyəvi əhəmiyyəti şərh edilib. Tədris ekskursiyalarının didaktik və tərbiyəvi cəhətlərinə aydınlıq gətirilib. Tədris ekskursiyalarının təlim istiqaməti, didaktik dəyəri açıqlanıb. Tədris ekskursiyalarının şagirdlərin həyata hazırlanmasında, dünya-görüşlərinin genişlənməsində, tarix elminə marağın artırılmasındakı roluna aydınlıq gətirilib. Muzeydə dərsin nümunəsi verilib. Tədris ekskursiyaları şəxsiyyətin formalaşmasını, təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsini motivləşdirən metod kimi səciyyələndirilib.

Образовательных экскурсий в общеобразовательных школах организация-Урок в музее

Мубариз Амиров

Ключевые слова: общеобразовательная школа, обучение, экскурсия, ученик, урок, музей, предмет истории.

В статье обоснована актуальность темы. Разъяснены место, роль, сущность, правила организации, обучающее и воспитательное значение образовательных экскурсий в историческом образовании. Уточнены дидактические и воспитательные аспекты образовательных экскурсий. Объявлено воспитательное направление и дидактическое значение образовательных экскурсий. Выяснена роль образовательных экскурсий в подготовке учащихся к жизни, расширении их мировоззрения, повышении интереса к истории. Пример урока был приведен в музее. Образовательные экскурсии характеризуются как метод, стимулирующий формирование личности и повышение качества образования.

Educational excursions in secondary schools organization-lesson at the museum

Mubariz Amirov

Keywords: *secondary schools, teaching, excursion, student, lesson, museum, history subject*

The relevance of the topic is justified in the article. The place, role, essence, rules of organization, training and educational importance of educational excursions in history education were explained. Didactic and educational aspects of educational excursions have been clarified. The educational direction and didactic value of educational excursions have been announced. The role of educational excursions in preparing students for life, broadening their outlook, and increasing interest in history has been clarified. An example of the lesson was given in the museum. Educational excursions are characterized as a method that motivates the formation of personality and the improvement of the quality of education.

Pedaqoji ensiklopediya qeyd edir ki, ekskursiya - bu şagirdlərdə tədris-tərbiyəvi işinin adı, təbii şəraitdə və ya muzeylərdən və s. müxtəlif predmet və hadisələrin öyrənilməsini təşkil etməyə imkan verən forma və metoddur.

Tarix dərində tarix üzrə ümumi tədris ekskursiyası, həmçinin ekskursiyaların başqa növləri, hər şeydən əvvəl onların məqsədlərində əks olunur. Tarix biliyi şagirdlərin elmi dünyagörüşlərinin formalaşmasına motiv yaradır. Ekskursiya ayaniliyi göstərir. Şagirdlərin idrak fəaliyyətinin spesifikasi və götürmə emosionallıqları bununla təyin edilir. Tarixi keçmişin bilavasitə mənimsənilməsi və keçmişin predmetləri və indiki həqiqətlərin aktiv dərk edilməsi tədris ekskursiyasının mahiyyətini təşkil edir.

Tədris ekskursiyasının pedaqoji imkanları nədən ibarətdir? O anlayışları konkretləşdirir, parlaq və bədii təsəvvürlərin yaradılmasına kömək edir, tarixi biliklərin müxtəlif mənbələrini cəlb etməyə, ən yaxşı üsulla öyrənilən hadisə və prosesləri canlandırmağa, keçmişə bərpa etməyə imkan verir. “Tədris ekskursiyası şagirdlərin düşüncə və təxəyyülünün inkişafına imkan yaradır, onların idrak fəaliyyətini aktivləşdirir və müəyyən edir. Tarixə maraq oyadır və inkişaf etdirir, həyatla əlaqəni həyata keçirir və nəticədə məktəblilərin mənəvi tərbiyəsinin formalaşmasına motiv yaradır, onların dünyagörüşlərinin genişlənməsinə, intellektlərinin inkişafına xidmət edir və əmək, hərbi-vətənpərvərlik, estetik tərbiyəvi məsələlərini həll edir” [1, s.75].

Tədris ekskursiyası dərindənənar ekskursiyadan fərqlənir:

a) məktəb proqramının əsasında keçirilir və tez-tez analoji mövzu ilə sinifdə dərəsi əvəz edir.

b) şagirdlər üçün məcburidir və bütün sinfi əhatə edir.

Tədris ekskursiyasını adətən ekskursovod deyil, müəllim keçirir.

Hal-hazırda məktəblərdə yüzlərlə diyarşunaslıq və tarix muzeyləri yaradılmışdır. Onlarda sinifdə dərsin keçirilməsinin bütün tələblərinə cavab verə bilən təlim keçirilə bilər-biliklərin yoxlanılması, dəftərlərdə qeydlər və s. Bu şagirdlərin muzeydə rahat yerləşməsi nəticəsində mümkün ola bilər. Muzeydə keçirilən dərs məqsədəuyğundur, yalnız zəngin ekspozisiya materialları olduqda və həm də sinfə gətirilə bilməyən ekspozisiya materialı olduqda daha məqsədəuyğun olur.

Tarix üzrə tədris ekskursiyalarının formaları:

Tədris ekskursiyaları ekskursiya obyektinin xarakterindən asılı olaraq bir neçə formaya bölünə bilər.

a) muzey, b) tarixi hadisələrin yerləri, c) tarixi-mədəni abidələr, d) müasir yerlər və s.

Didaktik məqsədinə və təlim prosesində yerinə görə təlim, ekskursiyaları aşağıdakı növlərdə ola bilər.

Tədris ekskursiyalarının səmərəli təşkilinin metodik şərtləri aşağıdakılardır:

Tədris ekskursiyalarının effektiv keçirilməsinin metodik şərtlərinə tarix dərsinə verilən tələblər də aid ola bilər. V-XI siniflərdə tarix üzrə keçirilən tədris ekskursiyalarının bir neçə vacib metodlarının üstündə dayanacaq.

“Tədris ekskursiyası şagirdlərin xüsusi hazırlığını tələb edir. Müəllim əvvəlcədən siniflə ekskursiyanın mövzusu, yeri, vaxtı haqqında müsahibə keçirir, qısa olaraq obyektin özəllikləri haqqında məlumat verir” [2, s.15].

1. Şagirdlərin təfəkkürünün inkişafının əsas tələbi ekskursiyada onların qarşısında düşünülmüş məsələlər qoyulmasıdır (həm kollektiv, həm də fərdi). Şifahi və yazılı məlumat hazırlamaq, rəsm, şəkil çəkmək, həmçinin büllet albom hazırlamaq, təşkil etmək və s.

Tapşırıq tarixi abidənin xüsusi "dilinin" başa düşülməsi formalaşdırılmalıdır. Həmçinin abidə, sənəd, hər hansı tarixi mənbə öz-özünə deyil, hər hansı tarixi hadisə əsasında proseslərin inkişafı kimi yaranır. Həmçinin ümumi tipdə olan sual-tapşırıqlar da verilə bilər. Ekspozatlardan hansı daha çox təəssürat yaratdı? Ekskursiya dərsində ən çox nə yadda qaldı? Dərsliklə müqayisədə siz yeni nə öyrəndiz? Hansı ekspozatlar hadisə, təzahür, insanlar haqqında daha aydın təsəvvür yaradır. Sizin keçmiş haqqında düşüncələriniz ekskursiya dərsindən sonra necə dəyişdi? Ekskursiya dərsində siz hansı tarixi mənbələrlə tanış oldunuz? Gördüyünüz ekspozatların dilinin öz ahəngi nədir?

2. Bir çox hallarda ekskursiyayı ekskursovod keçirir, amma müəllim də ona hazırlaşmalıdır. Əgər ekskursiyayı müəllim aparsa, ekspozisiyanı öyrənir, ekspozatların fərqli xüsusiyyətlərini mənimsəyir, ətraflı təhlil üçün bir neçə

obyekt seçir.

3. Müsahibə zamanı, müəllim ekskursiya obyektlərini materialının mənimsənilməsinə nail olmalıdır. Bu müsahibənin xarakteri müxtəlif ola bilər: bir halda əyani obyektlər biliklə təyin edən mənbə kimi çıxış edir. Digər halda isə əsas aparıcı rolunu müsahibə tutur, əyani obyektlər isə bədii, sənədli dayaq rolunu oynayır. Təlim ekskursiyası şagirdlərin yalnız əyani təsəvvürlərlə yüklənməsi ilə məhdudlaşmır, onun gedişində xarici obyektin təsvirini və hadisənin mahiyyətinin açılmasını onun qanunauyğunluqlarını birləşdirməlidir.

Tarixçi-metodist A.F.Rodina yazır: “Nəzəri material əyani obyektlərin mənimsənilməsinə aktivləşdirir, onların mahiyyətini anlamağa kömək edir. Eyni zamanda zəruri tarixi təsəvvürlərin yaradılmasına, mürəkkəb anlayışları mənimsəməyə, ümumiləşdirilmiş biliklər əldə etməyə imkan yaradır” [3, s.25].

Müəllim (və ya bələdçi) şagirdləri abidələri, eksponatları oxumağı və görməyi öyrətməlidir. Onların spesifikasiyasını başa salmaq müəllimin fəaliyyətinin məcburi vəzifəsidir. Ekskursiyada həmçinin keçmişin şifahi canlandırılması obyektini onun ilk görüşündə təsvir etmək, dövr haqqında parlaq müsahibə ilə ayrı-ayrı eksponatları bağlamaq, insanlar, onların əhval-ruhiyyələri, zövqləri, adət-ənənələrini qeyd etmək çox vacib və əhəmiyyətlidir.

4. Ekskursiyalarda hekayə, təsvir, başa salmaq, sənədlərlə iş və s. istifadə oluna bilər. Ancaq təlimin formalarından istifadə muzeydə və şəkil qalereyasında müxtəlif olacaq (əmək alətlərinin, geyimlərin, avadanlıqların təsviri vaxtı), digər tərəfdən, abidə yerləri (küçə ekskursiyaları, abidələrə baxış, döyüş yerləri və s.) üzrə ekskursiyaların gedişi müxtəlif olur. Bu vaxt müəllim nəinki şagirdlərin müşahidələrinə, obyektləri xarakterizə etməyə rəhbərlik edir, həm də abidələr haqqında canlı, bədii şərh verir, şagirdlərin özlərinin obyektlərin müşahidəsi zamanı mənimsəməyə bilmədikləri məlumatları onlara mənimsədir.

Nümunə üçün deyək ki, tarix müəllimi planlı-tədris ekskursiyasını “Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi”nə təşkil edir. Burada ekskursovod şagirdlərə muzey haqqında aşağıdakı məzmununda məlumatı verir. Şagirdlər ekskursovoddan həm şifahi məlumatları mənimsəyir, həm də muzeyin eksponatları ilə əyani tanış olurlar.

Azərbaycan tarix muzeyi. Azərbaycanın böyük muzeylərindən biri - 1920-ci ildə əsas qoyulmuş Dövlət Tarix Muzeyi şəhərin ən gözəl yerlərindən birində, məşhur neft maqnatı və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 1895-96-cı illərdə tikilmiş malikanəsində yerləşir. 1921-ci ilin mayından fəaliyyətə başlayan muzeyin 1936-cı ilə qədər adı Azərbaycan SSR-in Dövlət Muzeyi olub və elmi-tədqiqat sahəsində əvəzedilməz rol oynayıb. Bədii-tarixi dəyərlərə əsaslanaraq 1920-30-cu illərdə təbiət, tarix, teatr, ədəbiyyat, din və ateizm muzeyləri, Şirvanşahlar sarayı muzey qoruğu, əlyazmalar fondu (sonralar Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutu oldu) yaradıldı.

Ərsəyə gəlmiş ilk gündən mədəni-maarif sahəsində fəaliyyətini gücləndirərək Milli Elmlər Akademiyası strukturunda elmi-tədqiqat müəssisəsinə çevrildi. Bu dövrlər ərzində muzeyin elmi-tədqiqat planına Azərbaycan tarixinin bütün dövrlərinin öyrəniləsi və ekspozisiyada göstərilməsi ən ümdə məsələ kimi daxil olub. Bu muzey Azərbaycan ərazisində olan bütün qədim maddi-mədəniyyət abidələrinin elmi tədqiqatı ilə məşğuldur. 60-70-ci illərdə arxeoloqlar tərəfindən görülən səmərəli işlər sayəsində muzey ölkənin qabaqcıl arxeoloji tədqiqat mərkəzinə çevrilir. Muzeydə 300 mindən çox maddi-mənəvi mədəniyyət nümunəsi var ki, bunlar 6 bölmədə qorunur. 93 mindən çox eksponat arxeologiya şöbəsinin fondunda qorunur ki, bunlar Azərbaycan tarixinin Paleolit dövründən başlayaraq orta əsrlərədək olan dövrü əhatə edir. Burada daşdan düzəldilmiş əmək alətləri, misdən, dəmirdən hazırlanmış əmək və məişət əşyaları, gil və çini qablar, zərgərlik nümunələri qorunub saxlanılır. Müxtəlif dövrlərə aid Azərbaycan tarixinin və dövlətçiliyinin öyrənilməsində çox böyük əhəmiyyətə malik olan 150 mindən çox sikkə və əskinaslar numizmatika fondunu bəzəyir. Azərbaycan ərazilərindən aşkar edilmiş qızıl, gümüş, mis pullar həm dövlətçilik tariximizin, həm də digər dövlətlərin varlığını sübut edən dəlillərdən biridir. Numizmatika fondunda şərq pullarının sayının çoxluğuna görə o dövrkü SSRİ ərazisində Azərbaycan yüksək yerlərdən birini tutur. Numizmatika fondunda pullarla bərabər nişanlar, möhürlər, poçt markaları, kağız pulların nişanları mövcuddur ki, bütün bunlar xalqımızın tarixinin öyrənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Muzeyin fondu daim zənginləşməkdə davam edir. Burada 4 min yaşı olan arxeoloji tapıntılar, qızıl əşyalar da var. Muzeyin birinci mərtəbəsinin ekspozisiyasında daş dövrünün primitiv icmalan (2 milyon il əvvəl), tunc və dəmir dövrləri (6 yüz min il əvvəl), qədim və yaxın orta əsrlər dövrü (e.ə. IX əsrdən XII əsrə qədər), XII-XV əsr Azərbaycan mədəniyyəti, XVI- XVII əsr Azərbaycan elmi və xalq təsərrüfatı ilə bağlı məlumatlar sərgilənir. II mərtəbənin sərgisində XVII əsrin sonu XIX əsrin əvvəlləri, Rusiyanın Azərbaycanın işğalının əvvəli - 1801-1813-cü illər və sonu - 1826-1828-ci illər haqqında, Şimali Azərbaycan (1830-1870), XIX əsr ağac emalı, xalça işi və ipək istehsalı, ticarət, iqtisadiyyatın, elmin, təhsilin və mədəni həyatın inkişafı, eyni zamanda yayılmış inanclar, adətlər, I Dünya müharibəsində ölkənin vəziyyəti, 1918-ci il soyqırımı və müasir dövrdə ölkənin siyasi-hərbi vəziyyəti öz əksini tapıb. 2007-ci ildə Muzeyin binasında məşhur mesənət və filantrop Hacı Zeynalabdin Tağıyev və onun ailəsinə həsr edilmiş memorial muzey otağı təsis edilib.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, tədris ekskursiyalarının didaktik və tərbiyəvi təsirinin yüksək dəyərləndirən maarifsevənlər bu sahədə çoxsaylı uğurlara imza atırlar. Tədris ekskursiyalarının səmərəli təşkili təlimin keyfiyyətini yüksəldir, şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasına və onların həyata hazırlanmasına, eləcə də şəxsiyyət kimi formalaşmasına motiv yaradır.

Problemin aktuallığı. Ümumtəhsil məktəblərində tədris ekskursiyaları tarixin tədrisinin əyaniləşdirilməsində, təlimin həyatla əlaqələndirilməsindəki didaktik əhəmiyyətini, eləcə də tərbiyəvi təsirindən istifadəyə kəskin ehtiyac var. XXI əsrin şəxsiyyətinin formalaşdırılmasındakı rolunu nəzərə alaraq bu istiqamətdə tədqiqatların aparılması vacibliyi ortaya çıxır.

Problemin elmi yeniliyi. Ümumtəhsil məktəblərində tarix üzrə tədris ekskursiyalarının mahiyyəti və tətbiqi qaydaları və onun didaktik və tərbiyəvi əhəmiyyətinin şərhidir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Ümumtəhsil məktəblərində tarix üzrə tədris ekskursiyalarından muzeylərdə dərslərin keçirilməsi üzrə yaradılmış bu sistemdən orta məktəbin tarix müəllimləri gündəlik pedaqoji fəaliyyətlərində faydalana bilərlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Внеклассная работа по истории. Составител. Д.В.Кацюба. М., 1975, 315 стр.
2. Историческое краеведение. под ред. Н.П.Милонова. М., 1969, 279 стр.
3. Родина А.Ф. Массовые формы внеклассной работы по истории в восьмилетней школе. М., 1961, 318 стр.